

NOTE EPIGRAFICE (seria a X-a)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Rezumat:

1. Reexaminarea inscripției de la Râșnov (IDR, III/4, 221; din timpul împăratului Severus Alexander) conduce la concluzia că numele trupeii este *coh(ors) VI nofva C]umidavensis*; indicativul topic se referă la locul de garnizoană (*Cumidava*). Identificarea acestei trupe cu *cohors I Vindellicorum* (propusă de A. Alföldi și I.I. Russu) este imposibilă, deoarece această trupă, cu garnizoana la Tibiscum, este atestată în continuare în acest castru pe timpul împăraților Maximin Tracul și Filip Arabul.

2–4. Două fragmente de ceramică de lux, descoperite la Inveresk (Britannia), poartă două nume dacice, zgâriate în pasta arsă: *Decebalus* și *Drigissa*; pe un altul apare numele *Fradegus* (la genitiv), care este considerat de autorul acestor note tot un dac.

5. Autorul rediscută o inscripție descoperită la Areias de Vilar (Portugalia), în Antichitate în provincia romană Hispania Citerior (AÉ, 1983, 568 = IDRE, I, 178), pe baza unor noi imagini fotografice; este vorba de o dedicație către o divinitate hispanică autohtonă (?), pusă probabil de un militar, pe nume *Durpan[eus]*, dintr-o trupă de daci, *numeru[s] (?) Dacoru[m]* (staționată probabil în această provincie?).

6. O altă inscripție din Spania menționează un tânăr (militar?), pe nume, *M(arcus) Aur(elius) Ac(h)aius, natione Geta* (deci *Dacus*) (CIL II²/5, 375; revăzută de Alicia Ma. Canto, Hispania epigraphica 8, 1998 (2002), p. 46), mort la vârsta de 24 ani; cel care s-a îngrijit de ridicarea inscripției se numea foarte probabil *[Dece?]balus*.

Cuvinte-cheie: trupe: *cohors VI nova Cumidavensis*, *cohors I Vindellicorum milliaria*; toponim: *Cumidava*; nume „regale” dacice: *Decebalus*, *Drigissa*, *Fradegus*, *Dorpaneus*.

Reluăm, după o lungă întrerupere, seria notelor noastre epigrafice¹, cu o discuție asupra unei disputate inscripții din Dacia (nr. 1), precum și cu prezentarea câtorva epigrafe noi descoperite *extra fines Daciae* (nr. 2–6), care se adaugă la un viitor nou fascicul (în pregătire) din culegerea de inscripții externe (IDRE).

INSCRIȚIA DE LA RÂȘNOV (1)

1. În anul 1943, în cursul unei periegeze arheologice, Mihail Macrea descoperea la Râșnov (jud. Brașov) un fragment de inscripție onorifică (bloc de

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Ultima apariție a acestor note: SCIVA 38, 4, 1987, p. 180–183.

calcar, spart la rându-i în două fragmente; posibil de la o bază de statuie; dimensiuni: $\hat{i} = 0,49$, $l = 0,42$, gros. = $0,55$ m), publicată, curând după descoperire, cu următoarea lectură (fig. 1–3)²:

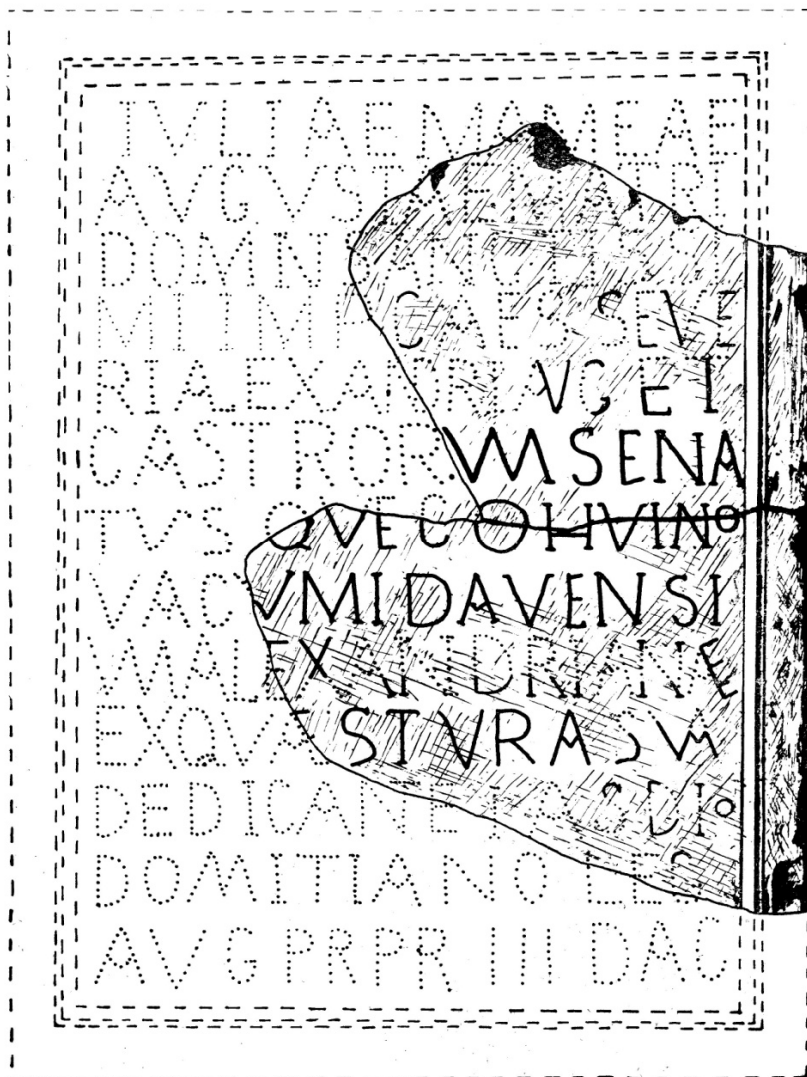

Fig. 1. Inscripția de la Râșnov – *Cumidava* (desen, M. Macrea).

² M. Macrea, *Cumidava*, AISC 4, 1941–1943 (1944), p. 234–261 (punctele de sub litere, așa cum apar în transcrierea lui M. Macrea, marchează textul martelat); o variantă prescurtată, în limba germană, s-a publicat în BIAB 16, 1950 (Sbornik Kazarov – Serta Kazarowiana, Sofia, I, 1950), p. 61–69 (reprodusă în volumul, apărut postum, M. Macrea, *De la Burebista la Dacia romană* [ed. M. Bărbulescu], Cluj, 1978, p. 87–97); AÉ, 1950, 16; vezi și AÉ, 1978, 683 (cu rezumatul discuțiilor).

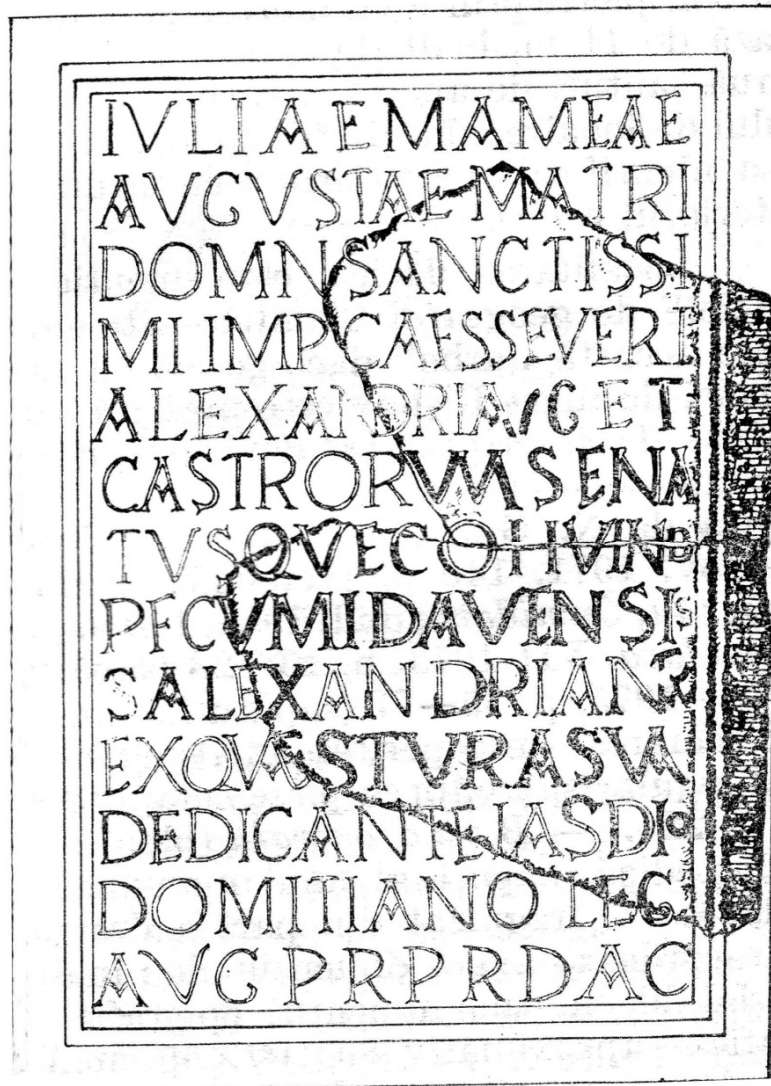

Fig. 2. Inscripția de la Râșnov – *Cumidava* (desen, I. I. Russu; IDR, III/4, 221).

Fig. 3. Inscripția de la Râșnov – *Cumidava* (foto F. Matei-Popescu, 2014).

[Iulīae Mameae
 Augustae matris
 dom(ini) n(ostri) sanctissi-
 mi imp(eratoris) Caes(aris)] Seve-
 5 [ri Alexandri Aug(usti) et
 [castror]um sena-
 [tus]que coh(ors) VI no-
 [va C]umidavensi-
 [um A]lexandrianae (sic?)
 10 [ex quae]stura sua
 [dedicante Ias]dīo
 [Domi]tiano leg(ato)
 Aug(usti) pr(o) pr(aetore) trium Dac(iarum)]

În r. 7, litera *O* este mai mică; spărtura pietrei o împarte în două, pe orizontală. Litere mai mici se constată de asemenea la sfârșitul r. 8 (un *S* mai mic), 11 (iarăși *O*); vezi și ligatura *A + E* de la sfârșitul r. 9.

Principala știre furnizată de această descoperire este identificarea toponimului Κομίδαυα, menționat de Ptolemeu (*Geogr.*, III, 8, 4), cu situl arheologic de la Râșnov.

După uciderea împăratului Severus Alexander (anul 235), pe când acesta se afla în mijlocul armatei de la Rin, în război cu neamurile germanice, inscripția a suferit efectele cunoscutei *damnatio memoriae*; astfel, la începutul domniei lui Maximin Tracul, numele împărătesei, numele împăratului (r. 5), supranumele imperial al trupei și numele guvernatorului general al Daciei au fost martelate.

Lectura lui M. Macrea a fost deîndată contestată de A. Alföldi³, care propunea: *coh(ors) Vind(elicorum) [c. R.]umidavensi[s A]lexandriana*; câțiva ani mai târziu, J. Szilágyi întregea *No[ricorum]*⁴. La lectura lui A. Alföldi s-au raliat, ulterior, I.I. Russu⁵ și I. Piso⁶.

³ A. Alföldi, *Keletmagyarország a római korban*, în J. Deér, L. Gáldi (eds.), *Magyarok és Románok*, I, Budapesta, 1943, p. 44 (citată după N. Gostar [N. Gostar, *Cohors VI nova Cumidavensium*, AnȘU Iași 15, 1969, 1, p. 22] și I.I. Russu [I.I. Russu, *Auxilia provinciae Daciae*, SCIV 23, 1, 1972, p. 70–71; I.I. Russu, *Contribuții epigrafice la istoria Daciei romane. II. Cohors Vindelicorum Cumidavensis*, AIIA Cluj 17, 1974, p. 47–58, desenul la p. 52]); IDR, III/4, 221 (cu fig. 133, foto și desen-reconstituire).

⁴ J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissertationes Pannonicae II, 21), Budapesta, 1946, p. 20 și nota 95 b.

⁵ I.I. Russu, SCIV 23, 1, 1972, p. 70–71; I.I. Russu, AIIA Cluj 17, 1974, p. 47–58 (desenul la p. 52); IDR, III/4, 221 (cu fig. 133, foto și desen-reconstituire).

⁶ I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, I. *Die senatorischem Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 193, nota 2; bibliografia discuției, cu remarca: „Damit durfte die ganze Diskussion abgeschlossen sein; jedoch nahmen Bogdan-Cătănicu (Defense Works 54 [= Ioana Bogdan-Cătănicu, *Evolution of the system of defense works in Roman Dacia*, BARIntSer 116, Oxford, 1981, p. 54]) und Petolescu (SCIVA 41, 1, 1990, p. 117 [= recenzie C.C. Petolescu la I.I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane, III. Dacia Superior, 4. Zona răsăriteană*, București, 1988, în SCIVA 41, 1, 1990, p. 117]) aus mir unverständlichen Gründen die alte Lesung von Macrea wieder auf”.

În schimb, lectura lui M. Macrea a fost acceptată de C. Daicoviciu⁷, apoi de N. Gostar⁸, Ioana Bogdan Cătănicu⁹, J. Beneš¹⁰, H. Daicoviciu¹¹ și de către alți cercetători¹².

Trupa pentru care Alföldi și Russu și-au exprimat preferința era *cohors I Vindelicorum milliaria equitata civium Romanorum*, staționată în castrul de la Tibiscum¹³. La această lectură, H. Daicoviciu a obiectat, întrebând, pe bună dreptate, de ce, în loc să redea un *D* mai mic, nu s-ar fi gravat ligatura *N + D*? De asemenea, având în vedere celelalte elemente ale numelui trupei, nu se poate admite ca tocmai *ethnicon*-ul acesteia să fi fost redat abreviat: *VIND*. O altă obiecție poate fi de ordin istoric și arheologic: această trupă, cu efectiv de o mie de oameni (*milliaria*; în plus, *equitata* !), nu putea fi înghesuită într-un castru de dimensiuni potrivite doar pentru o *cohors quingenaria* (122 × 118 m; aproape 1,44 ha)¹⁴.

Ultima lectură cunoscută este cea propusă de I.I. Russu și consemnată în culegerea națională de inscripții (1988); numele trupei este reconstituit de către editor în felul următor (r. 7–9): *coh(ors) Vind(elicorum) / [p(ia) f(idelis) C]umidavensi/[s Ale]x[an]dr[ia]nae* (sic). Dar, în r. 8, după *[C]VMIDAVENSI*,

⁷ C. Daicoviciu, *Severus Alexander și provincia Dacia*, ActaMN 3, 1966, p. 169.

⁸ N. Gostar, AnȘU Iași 15, 1, 1969, p. 21–31; în fotografia publicată de acest epigrafist, litera de la sfârșitul r. 7 este clară: un *O* mai mic.

⁹ Ioana Bogdan Cătănicu, *Despre sud-estul Transilvaniei în epoca romană*, ActaMN 6, 1969, p. 479, nota 14. În urma examinării pietrei, aflate în Muzeul Județean de Istorie Brașov, autoarea ne asigură că litera finală din r. 7 este *O*, mai mic (vezi la fel în r. 11); la sfârșitul r. 8, observă un *S* mai mic (această literă a fost trasată chiar și în desenele publicate de M. Macrea și I.I. Russu; vezi nota 15).

¹⁰ J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 28–29, nr. 75/38. După părerea lui J. Beneš, lectura primului editor este acceptabilă: „Die Existenz der coh. VI Cum. Alex. ist nicht unwahrscheinlich. Als Beispiel stehen die aus der einheimischen Bevölkerung formierten Truppen, in unseren Fall aus dem die Karpatenabhänge in der Umgebung des heutigen Rîșnov (Rum.) bewohnenden Stamm der Cumidavenses. Diese Kohorte konnte schon im 2. Jh. oder unter den ersten Severen gebildet und zu Zeiten Alexander Severus’ reorganisiert (vgl. das Epitheton «nova») worden sein”.

¹¹ H. Daicoviciu, *Miscellanea epigraphica*, ActaMN 15, 1978, p. 123, nota 49; în urma examinării pietrei (în 1968, împreună cu R. Syme și Emil Condurachi), H. Daicoviciu ajungea la concluzia că ultimele litere din r. 7 sunt *NO*. Totuși, referitor la lectura Alföldi – Russu, H. Daicoviciu notează: „este o lectură plauzibilă, dar nimic mai mult”.

¹² Vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei*, București, 2000, p. 101, unde se expun opiniile predecesorilor. De altfel, pentru a verifica lectura, am efectuat în ziua de 22 decembrie 2014 o călătorie la Brașov, împreună cu dr. Florian Matei-Popescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București); cu concursul prețios al colegilor Stelian Coșuleț și Florin Moței, de la Muzeul Județean de Istorie Brașov, cărora le aduc calde mulțumiri pentru cooperare, am examinat inscripția, convingându-ne că lectura lui M. Macrea (r. 7) este corectă.

¹³ Despre această trupă, vezi cartea noastră, *Auxilia Daciae* (v. *supra*, nota 12), p. 125–126, nr. 62.

¹⁴ Despre acest obiectiv militar, vezi N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov, Cumidava*, Brașov, 1971; N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, JbRGZM 40, 1997, p. 65–66, nr. 42; N. Gudea, *Der untermoesische Donaullimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres: Limes et litus Moesiae Inferioris (86–275 n. Chr.)*, JbRGZM 52, 2005, p. 498.

desenul publicat de I.I. Russu în anul 1988 mai reproduce un *S* mic¹⁵ (probabil executat de către desenator, dar neremarcă de către editor; vezi și observația Ioanei Bogdan Cătănicu¹⁶); litera *S* a fost reconstituită de către editor (I.I. Russu), dar mai mare, și la începutul rândului următor (!). În r. 9, ultimele trei litere mai reproduc ligatura *N + A + E*, ceea ce reprezintă un dezacord gramatical (nesemnificativ).

După H. Daicoviciu¹⁷ și I. Piso¹⁸, ar putea fi vorba și despre o *cohors II* sau *III Vindellicorum*.

Dar prima cohortă de *Vindelicii* pare să fi staționat în continuare la Tibiscum, în toată prima jumătate a secolului al III-lea.

Astfel, din trei fragmente dintr-un altar (sau bază de statuie) de marmură, provenind, probabil, din castrul de la Tibiscum, s-a reconstituit ipotetic textul unei inscripții dedicate lui Iupiter Optimus Maximus de către *cohors I Vindellicorum*, în timpul guvernării lui Q. Iulius Licinianus (sub Maximin Tracul)¹⁹. De asemenea, un altar (fragmentar), descoperit în *principia* castrului de la Tibiscum, este dedicat împăratului Gordian al III-lea; dar numele autorilor dedicației nu se mai păstrează²⁰. În schimb, s-a descoperit, tot în *principia* castrului, un alt altar (recompus din mai multe fragmente) cu dedicația²¹: *Minervae Augg(ustorum) / nostrorum, / Aurel(ius)*

¹⁵ IDR, III/4, 221. Acest amănunt lipsește în desenul publicat de I.I. Russu, AIIA Cluj 17, 1974, p. 52, fig. 4; în această publicație, în imaginea fotografică mărită de la p. 53, cuprinzând r. 5–9, litera *O* este clară!

¹⁶ V. *supra*, nota 9. Acest amănunt a fost observat atât de mine, cât și de către colegii cu care am consultat inscripția în decembrie 2014 (v. nota 12).

¹⁷ V. *supra*, nota 11.

¹⁸ I. Piso, *Epigraphica* (VI), StCl 18, 1979, p. 139–140; I. Piso, D. Benea, *Das Militärdiplom von Drobeta*, ZPE 56, 1984, p. 287. După I.I. Russu (IDR, III/4, 221: în comentariul la această inscripție): „ipoteză ce nu este deloc neverosimilă”.

¹⁹ IDR, III/1, 182 și 245 (fragm. *c* și *d*); inscripția reluată de I. Piso și Doina Benea, *Epigraphica Tibiscensia*, ActaMN 36/I, 1999, p. 97–98, nr. 3 (fragm. *a–b*); noua lectură preluată în AÉ, 1999, 1297 (= ILD, 197).

²⁰ În anul 1985, în cursul săpăturilor din *principia* castrului de la Tibiscum, a apărut un fragment de altar dedicat lui Gordian III (M.S. Petrescu, *Tibiscum – principia castrului mare de piatră (I)*, Banatica 10, 1990, p. 122, nr. 3; vezi și CEpR, XIV–XV, 1994–1995, 673, în SCIVA 47, 4, 1996); dar nu este sigur că autorii dedicației ar fi militarii coortei *I Vindellicorum* (cum înclină a crede D. Benea, D. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 57); ILD, 214; AÉ, 1997, 1295.

²¹ Este vorba, mai întâi, de un fragment de altar descoperit în *principia* castrului și publicat de S. Petrescu, Banatica 10, 1990, p. 108–112, nr. 2 (= CEpR, XIV–XV, 1994–1995, 674, în SCIVA 47, 4, 1996). La acestea, se adaugă un mic fragment (publicat în IDR, III/1, 184): vezi I. Piso (*Maximinus Thrax und die Provinz Dazien*, ZPE 49, 1982, p. 225–238; *Epigraphica (XIV)*, ActaMN 20, 1983, p. 110–111, nr. 7), care mai observă existența unui rând (7) martelat (= CEpR, III, 1983, 227, în SCIVA, 35, 4, 1984). De asemenea, Doina Benea (în M. Bărbulescu (ed.), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj, 1997, p. 110 și urm.) observă un al doilea *G* în r. 1: *MINERVAE AVGG / NOSTRORVM* (= CEpR, XVII, 1997, 737, în SCIVA 49, 3–4, 1998; ILD, 198).

*Can/didianus, / ⁵actar(ius) [coh(ortis)] / I Vin[d(elicorum) ∞ eq(uitatae) c. R.] / [[Philippiana]], / v(otum) l(ibens) m(erito)*²².

Prin urmare, întregirea inscripției de la Râșnov (r. 7) cu numele cohortei *I Vindellicorum* trebuie respinsă; lectura lui M. Macrea (cu mici diferențe) ni se pare singura acceptabilă²³:

*[Iuliae Mameae]
[Augusta]e ma[tri]
[dom(ini) n(ostri)] sanctiss[i]-
[mi imp(eratoris)] Caes(aris) Severi
5 [[Alexan]dri] Aug(usti) [e]t
[castror]um sena-
[tus]que coh(ors) VI no-
[va C]umidavensis
[[[Ale]]x[[an]]dr[[ia]] nae (sic)
10 [ex qua]estura sua
[dedicante Ia]sdio
[Domitiano l]eg(ato
[Aug(usti) pr(o) pr(aetore) III Dac(iarum)]*

Despre împrejurările organizării acestei cohorte, N. Gostar nota următoarele: „Or, il résulte de l'étude du matériel épigraphique, que les seules cohortes, portant le nom de *novae*, sont celles fondées par Marc Aurèle et celles datant du règne de Sévère Alexandre et alors *cohors* de *Cumidava* daterait seulement à partir du règne d'un de ces deux empereurs”²⁴. Studiul întreprins de acest învățat ducea la concluzia că este vorba despre o trupă de orientali (din Syria), creată poate în timpul lui

²² D. Benea (v. *supra*, nota 21) crede că supranumele imperial martelat din r. 7 ar fi *Antoniniana*, pe care îl atribuie lui Caracalla. Dar în AÉ, 1997, 1296 se consemnează (notația întocmită de I. Piso): „Date: règne de Caracalla, d'après l'a(uteur) [ce qui est impossible, car cet empereur n'a pas subi de *damnatio memoriae*; peut-être le règne de Maximin le Thrace et de son fils, ou des deux Philippes]”. Într-adevăr, dacă inscripția ar data din timpul lui Caracalla, ar fi trebuit ca al doilea *G* din *AVGG*, care s-ar referi la Geta, să fie martelat; vezi astfel inscripția (de la Tibiscum) IDR, III/1, 137 (= AÉ, 1977, 697). Supranumele *Antoniniana* a fost purtat și de Elagabal (și el *Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus*), a cărui memorie a fost condamnată; dar asociatul său la domnie, viitorul împărat M. Aurelius Severus Alexander Augustus, era doar *Caesar* (titlu primit în 221; vezi D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 177). La fel, fiul lui Maximin Tracul a fost doar *Caesar* (D. Kienast, p. 185). Din aceste motive, fiind vorba de doi *Augusti*, cel mai probabil ni se pare ca supranumele martelat să fie *Philippiana* – purtat de mai multe trupe din Dacia (în anul 247, fiul lui Filip Arabul a primit și el titlul de *Augustus*; D. Kienast, la p. 201).

²³ V. *supra*, nota 12.

²⁴ N. Gostar, AnȘU Iași 15, 1, 1969, p. 23 (v. *supra*, nota 8).

Septimiu Sever²⁵; această trupă ar fi fost *equitata sagittaria* și chiar *milliaria*²⁶. Cât despre numărul de ordine al trupei, același autor considera că aceste trupe au primit un număr de ordine continuu, fără a se ține seama de poporul sau regiunea de unde au fost ridicate²⁷.

Într-adevăr, știm că împăratul Marcus Aurelius a creat câteva trupe, în vederea luptelor cu neamurile barbare din spațiul de la Dunărea mijlocie: două cohorte recrutate dintre *latrones* din Dalmatia și Dardania (SHA, *Vita Marci*, 21: *Latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*): cohortele *I Dardanorum* și *II Dardanorum*²⁸, staționate în Moesia Superior; o *cohors II Aurelia Dacorum*²⁹ (dar logic și o *cohors I Aurelia Dacorum*), atestată în Pannonia Superior; o *cohors I Aurelia Brittonum*, atestată în castrul de la Bumbesti, în Dacia Superior³⁰.

Se pare că, după o vreme, același împărat a trebuit să organizeze noi trupe, calificate ca atare: *cohors I Aurelia nova Pasinatum civium Romanorum milliaria*³¹,

²⁵ N. Gostar, AnȘU Iași 15, 1, 1969, p. 29, cu privire la supranumele imperial: „Il est vrai qu’une cohorte porte le nom de *Severiana*, deux autres de *Severiana Alexandriana* et la cohorte de Râșnov le seul nom d’*Alexandriana*. Mais ces titres impériaux ne prouvent pas, d’une manière satisfaisante, que seul l’empereur Sévère Alexandre ait pu être le fondateur de ces cohortes”.

²⁶ N. Gostar, AnȘU Iași 15, 1, 1969, p. 30. În cursul cercetărilor mai noi din castrul de la Râșnov, a apărut un număr de săgeți (informație dr. Liviu Petculescu), ceea ce ar veni în sprijinul părerii lui N. Gostar, anume că în acest castru a staționat o trupă de arcași orientali.

²⁷ N. Gostar, AnȘU Iași 15, 1, 1969, p. 28. La o numerotare în continuare a cohortelor severiene se gădea și H. Daicovicu (v. *supra*, nota 11), regiunea din care au fost recrutate fiind indicată printr-un epitet – determinativ geografic.

²⁸ J. Beneš, *Auxilia Romana* (v. *supra*, nota 10), p. 30–31, nr. 79/42 și 80/43.

²⁹ O diplomă militară cu trupele provinciei Pannonia Inferior, din 11 august 192 (sau 193), menționează o *cohors II Aur(elia) Dacor(um)* (RGZM, 44); această trupă mai apare menționată pe o *tessera* de os de la Poetovio (Pannonia Superior) (CIL, III, 15184¹⁶; IDRE, II, 265): *cohors II Aur(elia) Dacorum*. Unii autori (J.E. Bogaers, *Auxiliaria*, în J. Fitz (ed.), *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 610–611; H. Devijver, *PME*, Suppl. I, p. 1562, F 57; B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, I, Viena, 2001, p. 246, nr. 294) au propus să identifice, printr-o „corecție”, această trupă cu *cohors II Augusta Dacorum*, din inscripția de la Teutoburgium (Pannonia Inferior; CIL, III, 6450 = 10255; IDRE, II, 289). Iată însă că o nouă diplomă militară, din anul 126, cu trupele Moesiei Superioare, menționează o *cohors II Dacorum* (AÉ, 2008, 1717 = AÉ, 2006, 1864 + un nou fragment), [*missa in expeditione*]; ea poate fi identificată cu *cohors II Aug(usta) Dacorum* din inscripția de la Teutoburgium.

³⁰ CIL, III, 14485 a (= ILS, 9179; IDR, II, 174; ILD, 92): *coh(ors) I A[u]relia Brittonum ∞ Antoniniana*; vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae* (v. *supra*, nota 12), p. 91–92, nr. 27. De respins opinia (exprimată de F. Marcu, *Comments on the identity and deployment of Cohortes I Brittonum*, ActaMN 39–40 (I), 2002–2003, p. 226; F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca, 2009, p. 100, nota 603 și p. 121, nota 755; părere acceptată și de I. Piso, *An der Nordgrenze des Römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972–2003)*, Stuttgart, 2005, p. 486), după care această trupă ar fi aceeași cu cohorta cu nume aproape identic din Dacia Porolissensis (*cohors I Brittonum milliaria*; despre aceasta din urmă, vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 87–88, nr. 23). Dar *Aurelia* nu este „supranumele imperial” al trupei, ci gentiliciul; unitatea a primit de la Caracalla supranumele imperial *Antoniniana*, care a fost gravat (adăugat) ulterior (prin 212–214).

³¹ J. Beneš, *Auxilia Romana* (v. *supra*, nota 10), p. 48–49, nr. 117/80.

atestată în Moesia Superior; o *cohors II Aurelia nova milliaria equitata civium Romanorum*, în aceeași provincie³²; o altă trupă, *cohors I Aurelia nova Sacorum*, a fost, posibil, recrutată în Moesia Inferior³³.

Ar însemna că și în Dacia ar fi fost create, de același împărat, mai multe *cohortes novae* (dar nu mai puțin de șase), despre care ne-a ajuns însă o singură informație: despre *cohors VI no[va] C]umidanvensis* (celelalte cinci *cohortes* fuseseră, poate, distruse în cursul războiului de la Dunăre). Dar, mult mai probabil, este vorba (după opinia lui N. Gostar) despre o trupă de arcași orientali³⁴; este posibil ca, după câteva decenii de la crearea sa, trupa să-și fi pierdut caracterul etnic³⁵, urmare a faptului că efectivul a fost completat, succesiv, cu elemente din provincie, poate chiar și dintre localnici (provinciali). De asemenea, gentiliciul imperial a fost și el dat uitării (omis); în schimb trupa poartă, temporar, supranumele *[Al]exandriana*, după numele principelui domnitor de la data punerii inscripției. Prin urmare, atributul topic nu se referă la originea recruților din care a fost constituită această trupă, ci, indubitabil, la locul de staționare: *Cumidava*, azi Râșnov (jud. Brașov).

INSCRIPȚII CERAMICE DIN BRITANNIA (2–4)

Cu ocazia săpăturilor de la Inveresk (Scoția), au apărut câteva fragmente de vase cu grafiți (inscripții zgâriate în pasta arsă), publicați de curând de R.S.O. Tomlin³⁶; reținem dintre aceștia:

2. Fragment de farfurie de lux (Drag. 18/31). În interior, pe buză, posesorul și-a zgâriat numele: DIICIBALS sau mai degrabă DIICIBALI (ultima literă mai depărtată, spre marginea spărturii; fig. 4/1); lectura *Decibal(u)s* sau *Decibali*³⁷. Numele *Decebalus* este frecvent întâlnit în Dacia și Moesia (23 de inscripții)³⁸.

³² J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 16–17, nr. 43/6.

³³ J. Beneš, *Auxilia Romana*, nr. 122/55.

³⁴ V. *supra*, notele 26–27.

³⁵ A se compara cu trupa la care trimite nota 32 (*supra*): *cohors II Aurelia nova milliaria equitata civium Romanorum*, din al cărei nume lipsește indicația etnicului.

³⁶ R.S.O. Tomlin, *Roman Britain in 2011. III. Inscriptions*, *Britannia* 43, 2012, p. 413–419. Grafiții sunt reținuți acum și în AÉ, 2012, 888–902.

³⁷ R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 416, nr. 35; AÉ, 2012, 892.

³⁸ D. Dana, în vol. *Dacia felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 42–47; D. Dana, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Atena, 2014 (MELETHMATA, 70), p. 115–117 [abrevierea propusă de autor: *OnomThrac*]; C.C. Petolescu, *Numele Decebalus în onomastica dacică*, *SCIIVA* 58, 1–2, 2007, p. 11–19; C.C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*², București, 2014, p. 117, nota 205. Antroponimul *Gesubalu(s)* (ISM, II, 227; vezi și *OnomThrac*, p. 188) este o formă populară pentru *Decebalus* (C.C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, p. 97, nota 205).

1

2

3

Fig. 4. Grafiți ceramici de la Inveresk (Scoția) (1–3, desene: R.S.O. Tomlin).

Cu același prilej, Tomlin mai menționează un grafit pe un vas descoperit în 1900 la Wilderspool, Cheshire, păstrat în Warrington Museum³⁹: DIINSIBALI (litera *L* inversă), cu lectura *Densibali* („proprietatea lui Densibalus”) ⁴⁰. Tomlin remarca la acea dată faptul că numele era necunoscut până atunci, posibil o variantă a lui Decebalus⁴¹. Prima parte trebuie comparată cu *Denzi*⁴², antroponim foarte probabil traco-dacic⁴³.

O variantă a acestui nume apare pe un ostracon de la Didymoi: Δεζιβαλος⁴⁴.

3. Pe alt fragment (Drag. 18/31 R), purtând ștampila *CONGI M(anu)*, apare pe interior zgâriată altă inscripție: DRIGISSA (*D* mai mic și mai sus) (fig. 4/2)⁴⁵. Numele este autentic dacic: așa se chema unul dintre nepoții reginei *Zia* (soția lui Pieporus, regele costobocilor)⁴⁶; el se mai întâlnește în două inscripții din Moesia⁴⁷.

4. Un alt fragment (Drag. 18/31) de la Inveresk poartă inscripția *FRADEGI*, realizată în același mod (fig. 4/3). Numele (tot la genitiv) nu pare a mai fi atestat; după Tomlin, poate fi traco-dacic, celtic sau britanic⁴⁸.

Numele pare totuși geto-dacic. Sufixul *degus* este prezent în antroponimia traco-dacică⁴⁹; a se compara și cu *dagus*⁵⁰: astfel, *Surodagus Surpogissi f. Dacus* dintr-o diplomă din anul 152 pentru armata provinciei Germania Inferior⁵¹; vezi și *Xόρα Δαγει* în Scythia Minor⁵².

Prima parte a acestui nume apare și în antroponimia geto-dacică; astfel, în decretul histrian în cinstea lui Agathocles al lui Antiphilos (datat circa 200 a.Chr.), sunt menționați basileul get *Ῥημαξος* și fiul său *Φραδ[μωv?]*⁵³; cel de-al doilea antroponim poate fi completat acum, pe baza grafitului ceramic citat mai sus: *Φραδ[εγυς, -εγος]*.

³⁹ RIB II/8 2503.242; menționat de R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 417.

⁴⁰ Antroponimul *Densibalus* este reținut și de D. Dana, *OnomThrac*, p. 121.

⁴¹ Tomlin compară cu RIB 1920 (= IDRE, I, 236) și 2501.156. Cea de-a doua inscripție (RIB, II/7, 2501.156) a fost descoperită la Chesters (Cilurnum), Northumberland, pe Valul lui Hadrian, înainte de 1903; se păstrează în Chesters Museum: DIICIBA[...]

⁴² ILD, 757 (= AÉ, 1932, 81).

⁴³ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 125; I.I. Russu, *Tracii în Dacia romană*, ActaMN 4, 1967, p. 90; D. Dana, *OnomThrac*, p.123 (cu semn de întrebare).

⁴⁴ Cf. D. Dana, *OnomThrac*, p. 125, cu precizarea: „Nom authentique, ou graphie erronée de Δεκιβαλος? (la lecture est certaine)”.

⁴⁵ R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 416, nr. 36; AÉ, 2012, 893.

⁴⁶ IDRE, I, 69 (= CIL, VI, 1801; ILS, 854).

⁴⁷ CIL, III, 14421 și 14507.

⁴⁸ R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 416, nr. 37; AÉ, 2012, 894.

⁴⁹ D. Dana, *OnomThrac*, p. 118. Fratele regelui Decebal se numea *Degis* (vezi Martialis, *Epigrammata* V, 3, 1) sau *Diegis* (Cassius Dio, LXVII, 2, 3).

⁵⁰ D. Dana, *OnomThrac*, p. 106.

⁵¹ AÉ, 2004, 1911.

⁵² ISM, I, 378.

⁵³ ISM, I, 15 (= BÉ, 1962, 234; 1963, 175; 1964, 300). Aceste nume nu sunt reținute în recentul *OnomThrac*.

Pe timpul lui Hadrian, s-a constituit *cohors I Aelia Dacorum milliaria*, care a fost trimisă în Britannia, pe valul care poartă numele împăratului (Hadrian's Wall)⁵⁴; ea apare, deja, în două diplome din anul 127⁵⁵ și într-o alta din 130/131⁵⁶. Probabil că trupa și-a îmborsărit multă vreme efectivele cu recruți din patria de origine; cum bine se știe, sabia curbă a dacilor este redată, în primele două decenii ale secolului al III-lea, pe două monumente de la Birdoswald (*Camboglanna/Banna*) ale acestei cohorte⁵⁷ – subliniind sugestiv legătura umană, prin componența etnică a efectivelor (și nu doar simbolic, afectiv), cu patria dacică.

Din apropiere de Birdoswald, provine o inscripție fragmentară, menționând un *Decebalus*, precum și un *Blae[- -]*⁵⁸, posibil doi copii. De la Aballava, provine altă inscripție, menționând pe *Iul(ius) Pi[-]tinus, cives Dacus*⁵⁹.

DACI ÎN DOUĂ INSCRIPȚII DIN HISPANIA ANTICĂ (5–6)

5. Cu două decenii în urmă, inseram în primul volum al culegerii de inscripții externe un altar de la Areias de Vilar (Barcelo, Portugalia de azi) cu o scurtă inscripție (fig. 5)⁶⁰:

AIΛAECA / [.]IC[.]NI[.] / DACOR[.] / DVREĀ.

În scurtul comentariu ce însoțea textul inscripției, consideram că etnicul *Dacor[um]*, la genitiv plural, se poate referi la o trupă de daci; în ultimul rând, poate fi reconstituit *Durpa[neus]*, un cunoscut antroponim dacic⁶¹.

De curând, având a mă ocupa de o inscripție din Hispania antică, privitoare la un militar dac (vezi nota următoare), m-am adresat profesorului José d'Encarnação, de la Universitatea din Coimbra (Portugalia), cu rugămintea de a face, eventual, o verificare a textului inscripției. Printr-o șansă, un discipol al său, dr. Armando Redentor, în teza sa de doctorat⁶², s-a ocupat și de această inscripție; concluzia

⁵⁴ Vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae* (v. *supra*, nota 12), p. 148–151, nr. 83; Tony Willmott, *Cohors I Aelia Dacorum: a Dacian unit on Hadrian's Wall*, ActaMN 38 (I), 2001, p. 103–122.

⁵⁵ W. Eck, A. Pangerl, *Neue Diplome für die Hilfstruppen von Britannia*, ZPE 162, 2007, p. 223–225, nr. 1 (= AÉ, 2007, 1768; 20 august 127); vezi și p. 225–226, nr. 2 (= AÉ, 2007, 1769; nedată mai precis).

⁵⁶ P. Weiss, *Neue Militärdiplome für den Exercitus von Britannia*, ZPE 156, 2006, p. 245–251, nr. 1; AÉ, 2006, 1836.

⁵⁷ IDRE, I, 201 și 203.

⁵⁸ IDRE, II, 236; vezi D. Dana, *OnomThrac*, p. 415 (cf. p. 62): *Blae[gissa]*.

⁵⁹ RIB, I, 2046 (= CIL, VIII, 944; IDRE, I, 241). Nu este reținut în recentul *Onom Thrac*.

⁶⁰ IDRE, I, 178. Inscripția provine din capela São João Baptista de Montinho, vechi sediu al parohiei São João de Areias.

⁶¹ D. Dana, *OnomThrac*, p. 145.

⁶² *A cultura epigráfica no Conventus Bracaraugustanus (Pars Occidentalis): percursos pela sociedade brácaro da época romana*, Coimbra, 2011 (sub tipar).

autorului este că în r. 1 poate fi o divinitate autohtonă hispanică, necunoscută până acum; dar în r. 3–4 consideră că este vorba de o regravare a textului. Dr. Armando Redentor își însoțește scrisoarea de o amplă analiză⁶³, precum și de trei fotografii (două cu detalii; v. fig. 5, dreapta), pentru care îi sunt foarte recunoscător și îndatorat. După o amplă investigație, propune lectura:

AELAECA/E CAEMVRV/LA CORVN/IS V(otum) R(etulit) L(ibens) A(nimo)

Noua propunere de lectură, pentru rândurile finale, este surprinzătoare. Este vorba, cu adevărat, de o regravare? Este opera unui *falsarius*, dar de când? Sau acest dac, aruncat de soartă prin părțile Bracaraugustei hispanice, a reutilizat un mai vechi altar, fiind vorba de un fel de „palimpsest”?

⁶³ Reproducem scrisoarea electronică a dr. Armando Redentor:

„L’inscription de Areias de Vilar, conservée au Museo Pio XII, n’est pas un cas facile.

Comme vous pouvez apprécier sur les photos, l’inscription a été retouché et la lecture publiée (AÉ, 1983, 568) ne reflète pas le texte initial. Les troisième et quatrième lignes de l’autel ont été ré gravées, introduisant une altération partielle au texte original dû à une mauvaise interprétation. La plus grande hauteur des lettres de ces lignes sera une conséquence directe de cette intervention, comme aussi la plus grande profondeur et la largeur des rainures.

Je pense à un monument votif dédié à une nouvelle divinité indigène (chose pas vraiment surprenante dans l’épigraphie NO) qui y est identifié comme Aelaecae. De suite, la formule onomastique pérégrine Caemurula Corunis et la formule V.R.L.A.

La lecture que je présente provient d’un examen approfondi. J’ajoute deux photos de travail qui peuvent aider à suivre mon évaluation.

Au début de la deuxième ligne, E = II (n’est pas rare la présence de E et II dans la même inscription), avec la première haste incomplète. La fin de la ligne est aussi perturbée: il est possible de distinguer, avant le V, les traits d’un R et, plausiblement, la ligature MV, puisque l’haste incliné à la droite de la M sera difficile d’être interprétée comme un I. Le A de la diphtongue AE est plus petit et surélevé, indiquant correction par la part du lapicide qui, vraisemblablement, avait initialement seulement enregistré le E.

Au début de la troisième ligne, le L a été transformée en D, mais la barre initiale est encore perceptible en bas. Le profil légèrement pointé de la avant-dernière lettre nous amène à l’identifier comme V et non comme O.

Au début de la quatrième ligne, à nouveau la retouche modifie de texte original: elle transforme la séquence IS dans un D: une observation attentive permet de découvrir la fin de la courbe supérieure de la S laissant le profil courbe de la lettre ré gravée et reliant l’extrémité du V. L’avant-dernière lettre a été confondue avec une E, mais la largeur supérieure de la barre inférieure sera peut-être une indication de plus que la gravure original était un L.

En effet, on est en face d’une inscription bien difficile et son état de conservation peut susciter incertitudes. En réalité, la lettre au début de la troisième ligne semble, à présent, un D, mais l’altération au début de la quatrième ligne m’incite à voir la lettre comme le résultat d’une régravure, sûrement postérieur à l’époque romaine – peut-être pendant la réutilisation de l’autel dans la chapelle de Saint Jean Baptiste. Moins évidents que les changements de la quatrième ligne (IS =D), je crois distinguer, de toute façon, l’indice d’une barre au fond de la «D», dénonçant l’altération. Le nom Corunis est connu dans la région. Et si Caemurula peut apparaître comme hapax, n’en est pas moins explicable par des mécanismes de l’onomastique indigène”.

Fig. 5. Inscripția de la Vilar de Areias, Portugalia (sursa: dr. Armando Redentor).

Examinând fotografiile trimise de colegii epigrafiști lusitani, observ următoarele: În r. 3, DACORVM este aproape clar; de asemenea, în rândul ultim, DVRPAÑ. În r. 2, se pot distinge câteva litere, care pot duce la reconstituirea NVMERV. Să fie vorba de o formațiune (*numerus*) de daci trimisă în Hispania⁶⁴?

6. Revenirea interesului nostru pentru această problemă a fost provocată de prezența unui personaj de neam get într-o inscripție descoperită în 1985, la 6 km sud-est de Baena, în provincia antică Baetica, de curând revizuită⁶⁵:

Dis Manibus. / M(arcus) Aur(elius) / Ac(h)aicus / [- - -]i f(ilius) nat(ione) / Geta / v(ixit) a(nnos) XXIII me(n)s(em) I p(ius) i(n) sui/s E ? h(ic) / s(itus) e(stt) s(it) t(ibi) t(erra) l(evis) CEÇ++/balus f(ecit)

Defunctul pare să fi fost militar⁶⁶. Cel care s-a îngrijit de punerea pietrei era un [*Deci*]balus⁶⁷, frate sau camarad de arme al decedatului. Același nume poate fi, eventual, reconstituit și în lacuna din r. 4 al inscripției: [*Decibal?*]i f(ilius); întregirea este permisă de indicația nat(ione) Geta, care echivalează cu nat(ione) Dacus⁶⁸. După praenomen-ul și nomen-ul defunctului, inscripția poate data din timpul împăratului Marcus Aurelius. Dacă ar fi să riscăm o ipoteză, în legătură cu prezența acestuia în Hispania, ne-am putea gândi la invazia maurilor rifani din anul 171, care a afectat în special Baetica, provincie senatorială și, prin urmare, *inermis*⁶⁹.

În această privință, o sugestie ne poate oferi cognomen-ul defunctului: *Ac(h)aicus*. Am putea oare vedea în el un militar al trupei conduse de acel L. Iulius Vehilius Gratus, pra[ep(ositus)] vexillationis per Achaia et Macedoniam et in Hispanias adversus Castabocas et Mauros rebelles⁷⁰? Pentru fapte de vitejie în provincia Achaia, acest dac va fi fost distins cu cognomenul *Ac(h)aicus* și gratificat *ante emerita stipendia* cu cetățenia romană; după care va fi fost trimis împreună cu trupa și bravul ei comandant în Hispania – unde tânărul geto-dac și-a găsit sfârșitul.

Această vexilație ar putea fi cea întoarsă din războiul cu parții condus de împăratul Lucius Verus, *vexil(latio) Dacor(um) Parthic(a)*, cunoscută dintr-o

⁶⁴ Totuși, o formațiune militară de tip *numerus* nu este documentată până în prezent în Hispania, așa cum reiese din consultarea cărții lui P. Le Roux, *L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques jusqu'à l'invasion de 409*, Paris, 1982.

⁶⁵ CIL, II²/5, 375; vezi Alicia Ma. Canto, *Hispania epigraphica* 8, 1998 (2002), p. 46, n. 146, cu încheierea: „El final del nombre in –balus concidiría bien con la origo que he propuesto para el difunto, pero no puedo concretarlo entero por falta de paralelos”. Inscripția revizuită este utilizată mai întâi de A. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini externa*, *Colloquia Antiqua* 8 Leuven – Paris – Walpole, MA, 2013, p. 104, nr. 982–984.

⁶⁶ A. Avram (v. *supra*, nota 65), nr. 982: „fortasse miles”.

⁶⁷ Numele [*Deci*]balus? este intuit de A. Avram (v. *supra*, nota 66), nr. 983.

⁶⁸ Vezi IDRE, II, p. 231 (indici: *natio, natus*).

⁶⁹ Vezi M. Benabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 147–150.

⁷⁰ IDRE, II, 18 (= CIL, VI, 31856; ILS, 1327).

inscripție de la Apulum⁷¹; acești *vexillarii* pot fi identificați acum cu acei enigmatice daci menționați în inscripția de la Areias de Vilar⁷².

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (X^e série)

RÉSUMÉ

1. La réexamen de l'inscription de Râșnov (AÉ, 1950, 16 = 1978, 683; IDR, III/4, 221; époque de l'empereur Sèvre Alexandre) permet de reconstituer le nom de la troupe de la manière suivante: *coh(ors) VI no[va] C[umidavensis]*; l'indicatif topique concerne le lieu de garnison (voir Ptolémée, *Geogr.*, III, 8, 4: Κομίδαυα). L'identification de cette troupe avec la *cohors I Vindelicorum*, dont le siège était à Tibiscum (opinion de A. Alföldi et I.I. Russu), est impossible, car cette troupe est encore attestée dans son camp du Banat pendant le règne de Maximin le Thrace (AÉ, 1999, 1297) et celui de Philippe l'Arabe (AÉ, 1997, 1296).

2–4. Parmi les tessons de céramique de luxe découverts lors de fouilles à Inveresk (en Écosse), en 2010, deux exemplaires portent des noms daces incisés dans la pâte cuite: le premier *Deceballi* (au génitif), l'autre *Drigissa*, représentant les noms des possesseurs des récipients (voir R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 416, n°s 35–36; voir aussi AÉ, 2012, 892–893).

Dans le même contexte, nous remarquons un autre tesson, portant l'inscription *Fradegi* – lui aussi un nom au génitif, celui du propriétaire du plat (R.S.O. Tomlin, *Britannia* 43, 2012, p. 417, n° 37; AÉ, 2012, 894). Nous le considérons toujours un nom dace: la particule *degus* est attestée dans l'anthroponymie thrace (*OnomThrac*, p. 106). Par ailleurs, cet anthroponyme permet d'envisager l'intégration du nom d'un prince gète (gêto-dace), Φραδ[μωv?], le fils du *basileus* Πημαξος, dans un important décret histrien (ISM, I, 15; *circa* 200 av. J.-C.) : Φραδ[εγυς, -εγος].

5. Discussion sur une inscription mise au jour à Areias de Vilar (Portugal), publiée il y a une trentaine d'années (voir AÉ, 1983, 568 ; insérée dans notre recueil IDRE, I, 178) et reprise avec une nouvelle lecture (totalement différente) par Armando Redentor, dans sa thèse de doctorat, *A cultura epigráfica no Conventus Bracaraugustanus (Pars Occidentalis): percursos pela sociedade brácara da época romana*, Coimbra, 2011 (avec le commentaire des éditions antérieures; maintenant sous presse). Grâce aux photos envoyées par le collègue A. Redentor, nous confirmons notre opinion formulée en 1996: à la ligne 3, lire *Dacoru[m]* et dans la ligne suivante *Durpa[n(eus)]*; à la ligne 2 on peut supposer un *num[er]u[s]*.

6. Une autre inscription d'Espagne conserve la mémoire d'un jeune-homme (militaire?), à son nom *M(arcus) Aur(elius) Ac(h)aicus, natione Geta* (donc *Dacus*) (CIL II²/5, 375; reprise par Alicia Ma. Canto, *Hispania epigraphica* 8, 1998, p. 46), mort à l'âge de 24 ans; le dédicant était probablement toujours un *[Dece?]balus*, éventuellement parent du défunt. L'auteur pense qu'il s'agit d'un militaire de la troupe envoyée par Marc Aurèle dans l'Espagne, sous le commandement de L. Iulius Vehilius Gratus, combattre contre les Maures rifains: *pra[ep(ositus)] vexillationis per Achaia[m] et Macedoniam et in Hispanias adversus Castabocas et Mauros rebelles* (CIL, VI, 31856; ILS, 1327); pour la mission antérieure, en Grèce centrale (province d'*Achaia*), le *cognomen* du défunt est suggestif.

⁷¹ CIL, III, 1193 (= ILS, 2746 = IDR, III/5, 542).

⁷² V. *supra*, notele 60–61.

Mots-clés: troupes: *cohors VI nova Cumidavensis Alexandriana*, *cohors I Vindelicorum milliaria* ; noms « royaux » daces: *Decebalus*, *Drigissa*, *Fradegus*, *Dorpaneus*; toponyme: *Cumidava*.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Inscription de Râșnov – *Cumidava* (dessin, M. Macrea).
Fig. 2. Inscription de Râșnov – *Cumidava* (dessin, I.I. Russu).
Fig. 3. 1. Inscription de Râșnov – *Cumidava* (photo, F. Matei-Popescu, 2014).
Fig. 4. *Graffiti* céramiques d’Inveresk (en Écosse) (dessins, 1–3).
Fig. 5. Inscription de Areias de Vilar, Portugal (source: dr. Armando Redentor).